

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ ДЖАЛАЛ – АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 343.72 (575.2) (04)**

Ысманова Раушан Закирмаматовна

**Заманбап алдамчылык: кылмыш-жаза процессуалдык
криминалистикалык аспектилери**

12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө
ишмердүүлүк

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин криминалистика, соттук экспертиза жана бажы иши кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Токторов Эгемберди Самидинович

юридика илимдеринин доктору, доцент,
Ош мамлекеттик университетинин сот процесси,
экспертиза жана бажы иши кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер:

Базарбаев Алмаз Сатыбалдиевич

юридика илимдеринин доктору, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин Кылмыш-жаза укугу жана
криминология кафедрасынын профессору

Воронцова Ирина Николаевна

юридика илимдеринин кандидаты
Кыргыз Республикасынын Чуй облустук сотунун соту

Жетектөөчү мекеме:

академик Е. А. Букетов атындагы Караганда
университетинин кылмыш-жаза укугу, процесс жана
криминалистика кафедрасы (100024, Казакстан
Республикасы, Караганда ш., Университетская к., 28)

Диссертациялык иш 2024-жылдын «25» декабырында саат 12.30 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, Б. Осмонов атындагы Жалал – Абад мамлекеттик университетине жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-081-13b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын ИИМинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын “25” ноябырында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Уюшкан кылмыштуу кошуундар тарабынан жасалган алдамчылыкка каршы туруу жалпысынан КМШ өлкөлөрүнүн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын укук колдонуу тутумунун артыкчылыктуу милдеттеринин бири болуп саналат. Биз изилдеген кылмыш иштерин талдоодон көрүнүп тургандай, алдамчылык ар кандай формада болуп, заманбап технологиялар, ошондой эле социалдык жана экономикалык тутумдар кылмыш иши үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзүп жаткандыктан, ар дайым өнүгүп келе жатат.

Уюшкан алдамчылык азыркы этапта жеке жана мамлекеттик чөйрөлөрдө, соода тармактарында, финансы-кредиттик өндүрүш тармактарында глобалдык көйгөй болуп саналат, мында жеке пайда табуу кылмыш иши финансылык пайда алууга багытталган жана кылмыштуу топтордун мүчөлөрү үчүн пайда алуунун криминалдык бизнеси болуп саналат. Мында булактардын бүтүндөй спектрин жүргүзүлгөн талдоо уюшкан алдамчылык сыяктуу социалдык-коркунучтуу көрүнүшкө каршы аракеттенүү боюнча колдонулуучу чаралардын натыйжалуулугунун төмөндүгүн күбөлөндүрөт, буга бир катар жагдайлар таасир этет. *Биринчиден*, алдамчылыктын бул категориясынын өзгөчөлүгү, ал бир жагынан бул чөйрөдө уюшкан кылмыштуулук максатка жетүү боюнча өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон, мамлекеттик бийликтин кызмат адамдары менен жана укук коргоо органдарында жетиштүү кеңири коррупциялык байланыштарга ээ болгон, ал эми экинчи жагынан, кесиптик криминалдык жеке кызыкчылыктын жаңы сапаттуу деңгээлине ээ болгондугу менен шартталган, уюшкан кылмыштуу кошуундардын кылмыштуу жеке кызыкчылыгы, аны ишке ашыруунун жүрүшүндө жаңы тенденциялардын пайда болуу шарттарында, анын ичинде кылмыш тажрыйбасын тутумдуу түрдө өткөрүп берүү жана аны өркүндөтүү жүрүп жаткан ойлонулган жана эпизоддук эмес, белгилүү бир убактылуу параметрлерге эң жеткиликтүү жана материалдык жактан пайдалуу болуп саналат. *Экинчиси*, жалпысынан кылмыштуулукту санариптештирүү, ошондой эле кылмыштарды жасоонун жаңы методдорунун пайда болушу, алар көбүнчө көп эпизоотикалык, трансулуттук мүнөздөгү жана жогорку латенттүүлүгү менен айырмаланган адамдардын тобу (анын ичинде уюшкандар) тарабынан жасалган алдамчылыктарда кыйла активдүү көрүнөт, сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишине өзүнүн терс изин калтырат, алар айрым учурларда тутумдуу мүнөзгө ээ, ошондой эле айрым тергөө жана башка аракеттерди жүргүзүүдө татаалдыктарды жаратат, криминалистикалык операциялардын компоненттери катары каралып жаткан кылмыштын түрүн ачуу, иликтөө жана эскертүү. *Үчүнчүсү*, материалдык дүйнөдө жасалган кылмыштардан айырмаланып, кибералдамчылыкта санариптик издер кала берет, бул укук коргоо органдары үчүн олуттуу көйгөй. Тилекке каршы, азыркы

учурда илимий билимдердин базасы али калыптана элек, ал тактиканы жана сактоочу жайда же IT -технологияларды колдонуу аркылуу жасалган кылмыштын изин табуу, фиксациялоо, алуу жана талдоо ыкмаларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул кылмыштын маанилүү өзгөчөлүгү кылмышкерлер “фейк” аккаунттардын жана барактардын артына жашынып калышы мүмкүн, бул болсо алардын инсандыгын аныктоо процессин татаалдантат. *Төртүнчү*, адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылык жөнүндө иштер боюнча укук колдонуу практикасын талдоо көрсөткөндөй, бүгүнкү күндө, тилекке каршы, кылмыштуулукту санариптештирүү процесстери мыйзамды сыйлаган жарандардын маалыматтык-телекоммуникациялык технологиялар чөйрөсүндөгү билимдеринин темпинен озуп баратат. Ошол эле учурда КМШ өлкөлөрүнүн сот жана укук коргоо тутумунун кызматкерлери адамдардын тобу тарабынан жасалган компьютердик алдамчылыктар боюнча далил базасы менен иштөө үчүн зарыл болгон компетенцияга дайыма эле ээ боло бербейт, бул киберкылмышкерлер менен күрөшүүнүн натыйжалуулугун төмөндөтөт. Белгилей кетчү нерсе, кылмыш болгон окуянын өзү жөнүндө да, аны даярдоо жана жашыруу жөнүндө да маалымат издөө маанилүү. Буга компьютердик маалымат алып жүрүүчүлөрдөгү зыяндуу программалар, электр байланыш каражаттары, компьютердин эсинде сакталган электрондук жазуулар (электрондук эсептер жөнүндө маалыматтар, тармактык даректер, ПИН-коддор ж.б.) көрсөтүлүшү мүмкүн. *Бешинчи*, илимий юридикалык коомчулук тарабынан алдамчылык кылган кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсүнө олуттуу көңүл бурулат, бирок жеке жана юридикалык жактарга карата уюшкан алдамчылыкка тиешелүү криминалистика чөйрөсүндөгү комплекстүү иштеп чыгуулар өтө аз, бул социалдык-коркунучтуу көрүнүшкө каршы аракеттенүүнүн тийиштүү деңгээлине тоскоолдук кылат. Албетте, өзгөчө маанилүү иштердин бул категориядагы тергөө кырдаалдык моделдерин түзүү үчүн негизги жоболорду иштеп чыгуу максатында, анын бардык этаптарында уюшкан кылмыштуу кошундардын жана алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн типтүү белгилерин түшүнүү жана аныктоо боюнча илимий изилдөөлөр болуп саналат. Кырдаалдык моделдерди түзүүгө илимий-криминалистикалык мамиле, сотко чейинки уюшкан алдамчылыкты ачууда жана иликтөөдө сотко чейинки өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүү ролун ойнойт. *Алтынчы*, тергөө аракеттерин жүргүзүүдө тергөөчүгө андай учурга ишенүүгө болбойт, болгону аларды даярдоого сапаттуу мамиле, ошондой эле тергөөчүнүн кесипкөйлүгү жана тажрыйбасы аларды натыйжалуу жана ийгиликтүү өткөрүүнү камсыз кылат, бул алынган маалыматты тергелип жаткан иш боюнча далил катары пайдаланууга мүмкүндүк берет, бирок ошону менен бирге каралып жаткан чөйрөдө жасалып жаткан криминалдык жосундардын заманбап

тенденцияларынын фонунда аларды өткөрүү тактикасынын бир катар өзгөрүп турган шарттарын эске алуу керек.

Жогоруда айтылгандардын баары жарыяланган тема боюнча жүргүзүлгөн илимий иликтөөнүн актуалдуулугун жана маанилүүлүгүн аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө автордун демилгелүү иши болуп саналат, ал Ош мамлекеттик университетинин кылмыш-жаза укугу жана процесс кафедрасында жүргүзүлүп жаткан илимий-изилдөө багыттары менен тыгыз байланышта.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн *максаты* кылмыш топтору тарабынан жасалган заманбап алдамчылыкты тергөө жана ачуу боюнча түзүмдөштүрүлгөн криминалистикалык моделине байланыштуу теориялык жактан негизделген жоболорду, ошондой эле сотко чейинки өндүрүш органдарынын практикалык ишин жүзөгө ашыруучу айрым тергөө аракеттерин өндүрүүнү жакшыртуу боюнча негизги жолдорун иштеп чыгуу болуп саналат.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкү *милдеттер* коюлган: 1) жеке адамдарга жана юридикалык жактарга карата кылмыштуу топ тарабынан жасалган заманбап алдамчылыктын өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана криминалистикалык мүнөздөмөсүнө талдоо жүргүзүү, 2) уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган алдамчылыктын криминалистикалык мүнөздөмөсү түзүмдүк элементтери боюнча заманбап илимий ыкмаларды карап чыгуу; 3) каралып жаткан чөйрөдө сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан тергөө-криминалистикалык версияларды коюунун өзгөчөлүктөрүн жана тергөөнү пландаштырууну иликтөө; 4) уюшкан алдамчылык иштери боюнча тергөө кароосунун өндүрүшүнүн процессуалдык-тактикалык өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу жана белгилөө, аларды жүргүзүүнүн азыркы тенденцияларын эске алуу менен; 5) алдамчылык чөйрөсүндө адистештирилген уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларын суракка алуунун программасын иштеп чыгуу; 6) кылмыштуу топтор тарабынан жасалуучу алдамчылык жөнүндө иштер боюнча экспертизаларды дайындоонун жана жүргүзүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрүн кароо.

Иштин илимий жаңылыгы автор тарабынан биринчи жолу монографиялык деңгээлде мыйзамдык новелаларды жана заманбап криминалистикалык ыкмаларды эске алуу менен топтук алдамчылыкты иликтөөнүн (базалык) түзүмдөштүрүлгөн жалпы методикасын түзүү үчүн концептуалдык негиздер берилген, аны тергөө практикасына киргизүү үчүн жаңы шарттарга ылайыкташтырылган. Каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштуу топтордун иш механизмдеринин мыйзам ченемдүүлүктөрүн автордук тутумдаштыруу жалпы методиканын негизинде кылмыш-жаза укуктук негиз боюнча гана эмес, ошондой эле иште баяндалган криминалистикалык критерийден улам квалификациялуулардын кыйла жогорку деңгээлин иликтөөнүн жаңы

методикаларын иштеп чыгууга жана түзүүгө мүмкүндүк берет. Иште баяндалган теориялык позициялар кылмыштуу ишмердүүлүктүн предмети жана багытына ылайык, учурдагы жеке методикаларды башкача мазмун менен толуктоо аркылуу өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет.

Изилдөө кылмыш-жаза жана процессуалдык мыйзамдарды реформалоо контекстинде, анын ичинде, бул жааттагы адистер тарабынан жетиштүү көңүл бурулбаган, аларды жасоонун заманбап ыкмаларын эске алуу менен уюштурулган алдамчылыкка байланыштуу көйгөйлөрдүн криминалистикалык аспектилерин келтирет. Кененирээк, илимий жаңылык төмөнкүдөй:

1) каралып жаткан кылмыш категориясы боюнча өзөктүү криминалистикалык мүнөздөмөнү калыптандыруу үчүн зарыл болгон предметтик-криминалистикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөө үчүн талап кылынган ыкмалардын комплекси аныкталды, ал илимий-теориялык жана практикалык мааниси бар сунуштарды иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат;

2) уюшкан алдамчылыктын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн белгилери аныкталды;

3) уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган заманбап алдамчылыкты иликтөөдө татаалдыкты жараткан факторлорго автордун көз карашы баяндалган;

4) “уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалган алдамчылыкты” аныктоого автордук мамиле берилген, ошондой эле алдамчылык чөйрөсүндө адистешкен уюшкан кылмыштуу кошундун типтүү белгилери баяндалган;

5) автордун алдамчылыктын криминалистикалык классификациясына көз карашы берилген, бул каралып жаткан чөйрөдө тергөө методикасын иштеп чыгуу үчүн баштапкы позиция болуп саналат;

б) жасалган алдамчылыктын топтук мүнөзү жөнүндө версияларды көрсөтүү менен байланышкан негизги көйгөйлөр, ошондой эле бул категориядагы иштерди иликтөөгө тоскоол болгон негизги криминалистикалык тобокелдиктер аныкталган;

7) уюшкан алдамчылык иштери боюнча типтүү баштапкы тергөө кырдаалдарынын 8 түрү, ошондой эле криминалистикалык операциялардагы тергөө жана башка аракеттердин мазмуну төмөнкүлөргө багытталган: а) уюштуруу-инсандык блоктору издөө, табуу, фиксациялоо, текшерүү; б) операциялык блоктун элементтерин жана байланыштарын табуу, белгилөө; в) объект-ресурстук блоктору табуу, фиксациялоо, текшерүү. Экинчи топ-бул факультативдик: кылмыштуулуктун бетин ачууга жана тергөөгө кылмыштуулуктан кийинки каршы туруу шартында заманбап алдамчылыктын жана кылмыштуулуктун алдын алууга багытталган алдын алуучу криминалистикалык операциялар;

8) тергөө кароосунун өзгөчөлүгүнө жана тактикасына автордук мамиле, алдамчылыктын топтук мүнөзүн эске алуу менен аны өткөрүүдө чечилүүчү маселелер, ошондой эле IT жана санариптик криминалистика чөйрөсүндө адистердин кеңири чөйрөсүн пайдалануу сунушталат;

9) юридикалык жактын статусун пайдаланган алдамчылыкка шектүүлөрдү суракка алуунун өзгөчөлүктөрү баяндалган, ошондой эле кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн анык эмес маалыматтарды берүүсүн аныктоо жана бөгөт коюу боюнча кабыл алууга зарыл болгон чаралар саналып өткөн;

10) алдамчылык жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштүн милдеттерин чечүү үчүн маанилүү мааниге ээ болгон мазмундук компоненттердин комплексин камтыган, УККдун кошо катышуучуларын суракка алуу программасынын автордук варианты иштелип чыккан жана сунушталган;

11) автор экспертизаларды дайындоодо сотко чейинки өндүрүш органдары жол берген эң кеңири таралган кемчиликтер боюнча өзүнүн көз карашын көрсөтөт, ошондой эле жаңы технологияларды колдонуу менен жасалган уюшкан алдамчылык иштери боюнча өндүрүш үчүн талап кылынган эң мүнөздүү экспертизалардын тизмесин жана маңызын берет.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси төмөнкү жагдайлар менен аныкталат:

1) изилдөөнүн жыйынтыгы чыгармада туюндурулган башка окумуштуулардын теориялык жана прикладдык илимий изилдөөлөрүндө каралып жаткан чөйрөдөгү көйгөйлөр менен алектенүүдө колдонулушу мүмкүн;

2) уюшкан кылмыштуу кошундун катышуусу менен алдамчылыкты иликтөө методикасынын берилген түзүмдөштүрүлгөн негизи (базасы) сотко чейинки өндүрүш субъекттери үчүн иштердин ушул категориясын иликтөө жана ачуу боюнча практикалык жана криминалистикалык сунуштарды камтыйт;

3) алдамчылыктын катышуучуларынын жана типтүү тергөө кырдаалдарынын берилген криминалистикалык классификациясы алардын негизинде кылмыштарды иликтөө жана ачуу боюнча жеке криминалистикалык методикаларды кылмыштуу топтордун криминалдык ишинин предметин жана багытын эске алуу менен түзүүгө мүмкүндүк берет;

4) тергөө аракеттеринин бүтүндөй спектрин өндүрүү боюнча баяндалган сунуштар сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн практикалык мүнөзгө ээ, бул азыркы шарттарда уюшкан алдамчылыкты ачуунун жана иликтөөнүн натыйжалуулугун жогорулатат;

5) диссертациянын материалдары окуу куралдарын, лекцияларды, методикалык материалдарды даярдоодо, ошондой эле азыркы алдамчылыкка каршы күрөшүү жаатында адистешкен окуу жайларында жана укук коргоо

кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу тутумунда окутууда колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Уюшкан кылмыштуу топ же кылмыштуу коомчулук тарабынан жасалган алдамчылык түшүнүгүнө автордук көз караш берилген, ал аркылуу топтук алдамчылыкты жасоонун салттуу же жогорку технологиялык, ошондой эле комплекстүү ыкмаларын колдонуу аркылуу мыйзамсыз кирешелерди алууга багытталган кылмыштуу ишмердүүлүк түшүнүлөт, мында уюшкан кылмыштуу кошундун түзүмү белгилүү иерархияга ээ болгон жана анын өнүгүшүнүн мүнөздүү мыйзам ченемдүүлүктөрүнө жана фазаларына баш ийген бир нече комплекстүү блоктордон же кылмыштуу тизмектин негизги жана көмөкчү звенолорунан турат, мында уюшкан кылмыштуу кошунду трансформациялоого ар кандай факторлордун таасири астында жасалган пайда көрүү-зомбулук кылмыштарынын базалык түрлөрүн өзгөртүү таасир этет.

2. Кылмыштардын бул категориясы боюнча кылмыштардын өзөктүү криминалистикалык мүнөздөмөсүн түзүүдө предметтик-криминалистикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөө боюнча ыкмалардын комплексин колдонуу талап кылынат, алар илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон сунуштарды иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат. Каралып жаткан иштердин категориясы боюнча криминалистикалык билимдердин комплексин алуу үчүн кырдаалдык мамиле эң жемиштүү ыкма болуп санала тургандыгы негиздүү деп эсептейбиз, анткени: биринчиден, уюшкан кылмыштуу кошуундун катышуусу менен алдамчылыкты тергөөнүн жалпы жана жеке методикасын иштеп чыгууга жана каралып жаткан кырдаалда криминалдык жосундарды жасоодо пайда болуучу ар түрдүү кырдаалдардын комплексин типтештирүүгө өбөлгө түзөт; экинчиден, практикага багытталган тутумдуу мамиле инновациялык криминалдык продукцияны алуунун эң натыйжалуу жолу болуп саналат, мында заманбап тенденцияларды эске алуу менен ал уюшкан алдамчылыкка каршы турууга өбөлгө түзөт; үчүнчүдөн, типтүү тергөө кырдаалдарын тутумдаштыруу, анын негизинде тактикалык операцияларды (комбинацияларды) жүргүзүүнүн алгоритмин жана тергөө тутумун түзүүгө мүмкүндүк берет; төртүнчүдөн, кырдаалдык мамиле уюшкан алдамчылыкты иликтөө методикасынын теориялык-прикладдык негизи болуу төмөнкү компоненттерди изилдөөнү камтыйт: (алдамчылыктын объектиси) бул чөйрөдөгү криминалдык кырдаалдардын бардык спектри (алдамчылыкты даярдоо, ачуу, тергөө жана жашыруу); бешинчиден, уюшкан алдамчылыктын бетин ачуунун жана иликтөөнүн жалпы жана жеке методикасын түзүүдө кырдаалдык мамиленин мааниси төмөнкүдөй: а) сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдында турган жалпы жана жеке милдеттерди чечүүдө; б) криминалдык көрүнүштөрдүн пайда болгон заманбап тенденцияларын эске алуу менен уюшкан алдамчылыкты жасоо механизминин мыйзам ченемдүүлүктөрүн билүүгө өбөлгө түзөт; г)

төмөнкүдөй шарттарды түзүүдө: пайда болгон типтүү кемчиликтерди четтетүү боюнча; уюшкан алдамчылыкты ачууну жана иликтөөнү криминалистикалык камсыздоонун натыйжалуу тутуму боюнча; тергөө этаптарынан жана криминалистика предметине жана объектисине карата колдонулуучу кырдаалдарды моделдөө боюнча; д) заманбап шарттарда уюшкан алдамчылыкты ачуу жана иликтөө процессинин жаңы мыйзам ченемдүүлүктөрүн билүү максатында, алдамчылык криминалдык аракеттердин түрүнө жараша; алтынчыдан, каралып жаткан чөйрөдөгү криминалдык жосундардын латенттүүлүгүнүн фонунда иштердин ушул категориясына каршы аракеттенүүнү жана тергөөнү нейтралдаштыруу ыкмаларын жана каражаттарын жалпылоого өбөлгө түзөт.

3. Уюшкан алдамчылыктын негизги соттук мүнөздөмөсү төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ: 1) бул алдамчылык жасоо механизминин мазмундук түзүлүшүндө окшоштуктун болушу жана кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсү, мында кылмыш механизми криминалдык иштин динамикалык мүнөзүнүн чагылышы болуп саналат, ал эми анын илимий натыйжаларынын комплексинде тутумдаштырылган анын илимий билимдери каралып жаткан кылмыштын түрүнүн криминалистикалык мүнөздөмөсүн билдирет; 2) кылмыш-жаза кодексинде мыйзам менен бекемделгенге караганда, криминалистика тилинин жана анын предметтик уюмунун позициясынан “уюшкан топ” жана “алдын ала макулдашуу боюнча топ” түшүнүктөрүнө кыйла кеңири мамиле жасоо, мында биринчи учурда топ уюшкан алдамчылык кылмыштарынын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн тутум түзүүчү элементи болуп саналат, ага ККМнүн мазмунуна кирген өз ара байланышы жана өз ара көз карандылыгы бар элементтер биргелешип таандык кылынат; 3) уюшкан алдамчылыктын механизми анын элементтерин кайталоонун туруктуулугу касиетине ээ, өзгөчөлүктөрү анын сапаттык жана сандык курамына жараша уюшкан кылмыштуу кошундун түзүлүшү жана иштеши менен байланышкан; алдамчылыктын түрүн жасоодо колдонулуучу ыкмалар жана технологиялар, анын ичинде аны менен байланышкан башка кылмыштарды жасоо; 4) уюшкан алдамчылыкты иликтөөгө каршы аракеттенүү ыкмаларынын тутумунун болушу жана анда ушул категориядагы иштерди тергөөнүн криминалистикалык методикасынын маанилүү курамы болуп саналган ыкмаларды камтыган; 5) криминалдык иштин ушул чөйрөсү боюнча криминалистикалык мүнөздөмөнүн түзүмдүк элементтик мазмуну мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган уюшкан кылмыштуу кошундар тарабынан жасалган алдамчылыктын айрым түрлөрүнүн жеке методикасын түзүүнүн тиешелүү методуна, ошондой эле уюшкан алдамчылыкты жасоо механизми менен өз ара байланышта турган ККМнүн элементтик курамына түздөн-түз көз каранды болот; 6) уюшкан алдамчылыктын негизги ККМсү эки негизги деңгээлге бөлүнөт: а) кылмыштык иштин калыптанып жаткан мезгилинде шартталган (криминалга чейинки,

криминалдык, криминалдан кийинки) жалпылыктын жана мыйзам ченемдүүлүктүн негизинде топко ирилештирилген ККМ элементтери берилген кылмыштуу топтор тарабынан жасалуучу алдамчылыктын жалпы мүнөздөмөсү, бул категориядагы иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан териштирүүнүн жалпы методикасын түзүү үчүн маанилүү; б) кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдеринде берилген кылмыштуу топ тарабынан жасалуучу алдамчылыктын жеке мүнөздөмөсү, анда алдамчылыктын ар бир өзүнчө алынган түрү боюнча ККМ берилген. Мында негизги басым алдамчылыктын айрым түрүн ачууда, анын ичинде кылмыштуу топтор тарабынан ага каршы аракеттенүүдө мааниси бар өзүнчө криминалистикалык мааниге ээ элементтерге жасалышы керек; 7) ККМ элементтеринин типтүү өзгөчөлүктөрү каралып жаткан иштердин категориясы боюнча версияларды көрсөтүүнүн жана текшерүүнүн иштелип чыккан тутумуна жараша уюштурулган алдамчылыкты иликтөөнүн кырдаалдык моделдерин түзүүгө мүмкүндүк берет; 8) ККМ бир жагынан уюшкан алдамчылыкты иликтөөнүн жеке методикаларын түзүүнүн теориялык концепциясы катары, экинчи жагынан алардын ар бири боюнча чогултулган жана жалпыланган криминалистикалык мааниге ээ болгон маалыматтарга негизденип, алдамчылыктын айрым түрүн териштирүүнүн жумушчу механизми (каражаты) катары кароо керек; 9) уюшкан кылмыштуу кошундардын типтүү криминалдык портреттери тергөөнүн кырдаалдык моделдерин түзүү боюнча маалыматтык жана аналитикалык базалык негиз болуп саналат, алар алдамчылыктын белгилүү бир чөйрөсүндө адистешкен уюшкан кылмыштуу кошундардын криминалдык ишинин ар кандай баскычтарында (даярдоо, жасоо, жашыруу) түзүлгөн жагдайлар жана механизмдер менен өз ара байланышта болот.

4. Уюшкан кылмыштуу топтордун типтүү белгилерине төмөнкүлөр кирет: 1) мындай топтордун кылмыштуу жеке кызыкчылыгы кирешелерди алууга багытталган жана олуттуу масштабда негизги кылмыштуу бизнес катары кызмат кылган жана алдамчылык аракеттердин географиясын трансулуттук деңгээлге чейин кеңейтүүгө умтулган; 2) көп баскычтуу жана татаал уюштуруу түзүмү бар, криминалдык иштин бардык этаптарында (кылмышты жасоону жана жашырууну даярдоо) кылмыштуу ниетке жетүү үчүн ички макулдашууга ылайык функционалдык милдеттерди катуу бөлүштүрүү менен туруктуу, бирдиктүү кылмыштуу түзүлүш болуп саналат; 3) кылмыштуу топ уюшкан алдамчылыктын спецификалык субъектиси болуп саналат, ал өзүнүн өнүгүүсүндө өзүнө камтыган процесстердин белгилүү мыйзам ченемдүү циклине дуушар болгон, өзгөчө криминалистикалык типке жана топтун түзүмдүк түзүүчүсүнө ээ: а) пайда болушу, б) түзүү, в) кылмыштуу топтун өнүгүү жана трансформация процесси (мында кылмыш ишинин географиясынын өзгөрүшү, ошондой эле кылмыш ишинин негизги түрлөрүн

кеңейтүү жана алдамчылык жасоонун чегинен чыгуу жүрөт, г) кылмыш ишин турукташтыруу жана криминалдык иштен пайда алуу, д) укук коргоо органдарынын ишинин натыйжасында бүтүндөй алганда кылмыштуу кошундун бузулушу; 4) шарттуу түрдө уюшкан кылмыштуу кошундарда анын иерархиялык түзүмүнө ылайык деңгээлдердин үч звенолуу тутумунун бар экендигин аныктоого болот, мында ал жогорку даражага кирет: 1. уюштуруучулук тескөөчү жана административдик функцияларга ээ уюштуруучулар (уюмдун жетекчилери), кеңешчилер; 2. төмөнкү звеного аткаруучулар кирет (псевдоменеджер, юрист, фальсификатор, бухгалтер, телефон мошеник, псевдо-мошеник); 3. орто звено төмөнкү түзүмдөрдөн (бригададан) турат: жасалуучу криминалдык аракеттердин бетин ачууга жол бербөө максатында, анын ичинде уюшкан алдамчылыкты иликтөөгө катышкан же көмөктөшкөн адамдарга таасир көрсөтүү же болбосо жеке четтетүү, ошондой эле негизги кылмыш ишин жашырууну камсыз кылуу үчүн экинчи даражадагы мүнөздөгү криминалдык жосундарды жасоо максатында базалык криминалдык ишти “маскировка кылуу” менен алектенген; б) түзүмдүк, уюшкан алдамчылыктын катышуучуларынын өздөрүнүн коопсуздугун камсыз кылуу үчүн функционалдык; 5) уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларынын спецификалуулугу жана түзүмдөрүндө адамдардын болушу: а) кылмыштуу ойго жетүү үчүн зарыл болгон кесиптик көндүмдөргө ээ, бирок алдамчылык фактылары жөнүндө маалыматы жоктор; б) топтук криминалдык алдамчылык жосундардын жасалгандыгы жөнүндө кесиптик билимге жана маалыматка ээ болгондор жана максатка жетүү үчүн өз жөндөмдөрүн колдонгондор; в) алдамчылык менен байланышкан иштер боюнча кылмыштуу ойду ишке ашырууну камсыз кылуу, алдамчылык жасоонун бардык этаптарында уюштуруу-көзөмөлдөө функцияларын жүзөгө ашыруу менен алектенген уюшкан кылмыштуу кошундардын мүчөлөрү; базалык криминалдык иш менен байланышкан ортомчулук функцияларды, ошондой эле тергөөгө каршы аракеттенүү максатында адамдардын белгилүү чөйрөсүнүн изин жашыруу же болбосо жок кылууну жасалмалоону өркүндөтүү боюнча макулдашуу түзүүнү жүзөгө ашырышкан; алдамчылык жасоодон алынган акча каражаттарын легалдаштырууну жүзөгө ашыруучу; б) алдамчылык аракеттерге адистешкен уюшкан кылмыштуу кошун алардын иш чөйрөсү менен байланышкан айырмалоочу өзгөчөлүктөргө ээ: уюштуруу деңгээлине, анын ичинде мындай топтордун уюштуруучуларына (лидерлерине) карата; жасалып жаткан уюшкан алдамчылыктын түрүнө түздөн-түз көз каранды болгон жана алдамчылыктын белгилүү категориясын даярдоо, жасоо жана жашыруу менен байланышкан криминалдык аракеттерди макулдашууга жана иштеп чыгууга багытталган кылмыштуу кошундун жүзөгө ашырылып жаткан түрүнүн спецификасына карата; 7) алдамчылык чөйрөсүндө кылмыштуу топтун пайда болушу жана түзүлүшү кол салуу объектисинин өзгөчөлүгүнө жана уюшкан

кылмыштуу кошундун уюштуруучусунун инсандыгынын криминалдык касиеттерине, анын ичинде криминалдык көндүмдөрдүн жана кесиптик билимдердин болушуна жараша болот; 8) алдамчылык финансылык кирешелерди алуу максатында уюшкан кылмыштуу кошундун базалык криминалдык иши болуу менен белгилүү мыйзам ченемдерге баш ийет жана кылмыш ишинин конкреттүү циклинин болушу менен мүнөздөлөт: а) калыптандыруу, б) анын кийинки өнүгүшү, в) криминалдык ишти турукташтыруу жана финансылык кирешелерди алуу, г) объективдүү жана субъективдүү жагдайлардын таасири астында (түзүмдүк өзгөрүүлөргө алып келет; сапаттык жана сандык курамы боюнча; д) УККдун топторго бөлүнүшү же анын толук бузулушу.

5. Алдамчылыктын төмөнкү классификациясы сунушталат: **I.** Алдамчылык жасаган кылмыштуу топту уюштуруунун даражасы жана өзгөчөлүгү боюнча: 1) кылмыштуу топтун уюштурулушу төмөн (туруктуулугу начар), 2) кылмыштуу топтун орточо уюму (орточо туруктуулук менен), 3) жогорку уюшкан кылмыштуу топ (жогорку туруктуулук менен). **II.** Алдамчылыктын жайылышынын масштабы боюнча: 1) аймактык бирдиктин чегинде (шаар, район, облус), 2) мамлекеттин масштабында, 3) алдамчылыктын трансулуттук мүнөзү. **III.** Алдамчылык субъекттеринин иш чөйрөсү боюнча: 1) салттуу алдамчылык, 2) колдонулуучу каражаттардын өзгөчөлүгүнө жараша квалификациялык алдамчылык: а) компьютердик маалымат чөйрөсүндө, б) банк чөйрөсүндө, г) камсыздандыруунун финансы-кредиттик чөйрөсүндө, д) төлөмдөрдү алууда, е) төлөмдөрдүн электрондук каражаттарын пайдаланууда. **IV.** Кылмыш ишинин версиялык компонентинен улам: 1) Алдамчылык жасоого даярдык бөлүгү болуп саналат, 2) алдамчылык жасоонун жана (же) жашыруунун негизги этабы болуп саналат, 3) алдамчылык уюшкан кылмыштуу кошундун криминалдык ишинин негизги багыты жана анын базалык элементи болуп саналат; 4) алдамчылык уюшкан кылмыштуу кошундун кылмыштуу ишинин негизи болуп саналбайт, бир гана криминалдык жосун же субъективдүү кылмыш болуп саналат. **V.** Алдамчылык ыкмасы боюнча төмөнкү кичи топторго бөлүнүшү керек: 1) уурдоонун пайдаланылуучу ыкмасынын мазмундук курамынан улам: а) алдоо жолу менен, б) ишенимди кыянаттык менен пайдалануу жолу менен, в) айкалышкан ыкма; 2) пайдаланылуучу ыкманын убактылуу параметрлеринен улам: а) кыска мөөнөттүү, б) узак мөөнөттүү; 3) уюшкан кылмыштуу кошун пайдаланган алдамчылык ыкмасынын түзүмүнөн улам: а) кылмыштык идея кылмыштуулуктан кийинки кийинки ишти камтыбайт, б) бирдиктүү идея кылмыш тизмегинин бардык баскычтарын (криминалдык жана кылмыштуулуктан кийинки ишти даярдоо, жасоо, жашыруу) камтыйт, в) кылмыштуу ой чектелген мүнөзгө ээ жана кылмыш ишинин айрым баскычтарына жайылтылат; 4) таралышынын деңгээли боюнча: а) салттуу ыкмалар, б) алдамчылык жасоонун заманбап

тенденцияларын эске алуу менен жаңы ыкмаларды колдонуу; в) айкалышкан (алдамчылык жасоонун дистанттык ыкмаларын кошкондо); 5) колдонулган ыкмалардын тутуму боюнча: а) бир жолку мүнөзгө ээ, б) сериялык жана тутумдуу мүнөзгө ээ. **VI.** Уюшкан кылмыштуу түзүмдөр колдонгон санариптик технологиялардын дайындалышы жана колдонуу чөйрөсүнөн улам: 1) санариптик технологиялар кылмыштуу аракеттерди жасоодо УККдун кылмыштуу ниетине жетүүнүн негизги каражаты катары колдонулат; 2) санариптик технология кылмыш чынжырына жетүү үчүн кошумча каражат катары колдонулат; 3) санариптик технологиялар УККдун өнөктөштөрүн координациялоону жана башкарууну ишке ашыруу үчүн көмөкчү каражат катары колдонулат; 4) санариптик технологиялар кылмыштуу ишмердүүлүктө колдонулбайт. **VII.** Уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларынын сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнөн улам: 1) курактык критерий боюнча: а) курактык топтор (40 жаштан жогору), б) жаштар (18 жаштан 27 жашка чейин), в) орто жаштагы (28 жаштан 40 жашка чейин), г) аралаш; 2) криминалдык алдамчылыкта аткарган ролу боюнча: а) уюштуруучу, б) аткаруучу, в) ортомчулар (коррупциялык негизде криминалдык ишти жүзөгө ашырган кызмат адамдарын кошкондо), г) жасалуучу алдамчылык фактыларында маалыматы жок адамдар (кокус адамдар); 3) кылмыштуу иерархиядагы абалы боюнча; 4) уюшкан алдамчылык жасоо механизмдеги функционалдык ролу боюнча: а) алдамчылык кылууну уюштурууга жана пландоого катышуу, б) алдамчылык баскычтарынын биринде же кылмыш тизмегинин бардык этаптарында криминалдык ишти жасоонун түздөн-түз катышуучусу болуп саналат, в) алдамчылыкты тергөөгө кылмыштуулуктан кийинки каршы аракеттенүүнүн катышуучусу болуп саналат. **VIII.** Алдамчылыктын түрү боюнча: 1) экономикалык алдамчылык, 2) жалпы багыттагы, 3) санариптик жана телефондук алдамчылык, 4) аралаш (айкалышкан алдамчылык). **IX.** Алдамчылык субъекти боюнча: 1) жеке жак, 2) юридикалык жак. **X.** Алдамчылыктын багыты боюнча кылмыш субъекттери тарабынан (мисалы, кумар оюндары: Кыймылсыз мүлк менен жасалма бүтүмдөр, финансылык пирамидаларды түзүү, жасалма ишке орноштуруу, сатып алуу-сатуу учурунда алдоо, жасалма керээз түзүү, жасалма туристтик барууларды уюштуруу, жасалма камсыздандыруу, кумар оюндары (утушка ээ болбогон лотереялар, кызмат адамынын түрү боюнча функцияларды аткаруу).

6. Уюшкан алдамчылыкты ачуу жана териштирүү боюнча сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишинин натыйжалуулугуна төмөнкү жагдайлар таасир этээри негиздүү: 1) адамдардын кеңири чөйрөсүн тартуу менен жасалуучу криминалдык жосундардын көп аспектүүлүгүн жана латентүүлүгүн эске алуу менен алдамчылыктын, жасалган уюшкан кылмыштуу кошундун кылмыш-жаза укуктук белгилерин аныктоодо келип чыгуучу татаалдыктар; 2) татаалдаштыруу сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан тергөөнү

уюштуруу жана пландаштыруу процессинин өзүн пайда кылат: а) алдамчылыкты жасоо механизмдин өзгөчөлүгүнө байланыштуу, мында кылмыштуу ойду ишке ашыруу үчүн түзүлүүчү шарттар; б) алдамчылыктын объекттерине кылдат мамиле кылуу жана сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан тергөөгө каршы аракеттенүүнү жашыруу ыкмаларын колдонуу жүзөгө ашырылат; в) алдамчылыкты жасаган уюшкан кылмыштуу кошунду уюштуруунун деңгээли жана өзгөчөлүктөрү кылмыштуу кирешенин көбөйүшүнө алып келет, ал эми ошого жараша аны менен бирге санариптик технологияларды пайдалануу менен криминалдык жосундардын башка түрлөрүн жасоого алып келет, бул алдамчылыкты жасоо механизмде бардык элементтерди жана алардын өз ара байланышын аныктоону кыйындатат, ал эми бул электрондук документтерди табуу, алып коюу, фиксациялоо жана изилдөө боюнча алгачкы тергөө аракеттерин жана ЫИИИны өткөрүүнү пландаштырууну татаалдандат; 3) алдамчылыкты жасоонун заманбап ыкмалары, интернет тарамын пайдаланууда иштердин ушул категориясы боюнча териштирүүнү даярдоо тажрыйбасы жөнүндө сотко чейинки өндүрүштүн тиешелүү органдарынын жетишсиз билими; 4) кылмыштардын бул категориясын иликтөөнүн жүрүшүндө укук коргоо органдарынын ар кандай кызматтарынын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн деңгээлинин жетишсиздиги, бул уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларынын жайгашкан жерин аныктоону татаалдандат, демек, уюшкан алдамчылыктын бетин ачуу үчүн зарыл болгон салттуу жана атайын тергөө аракеттеринин жана тактикалык операциялардын өндүрүшүн пландаштырууну татаалдандат; 5) укук коргоо органдарынын ишин жөнгө салуучу мыйзамдан келип чыгуучу актылардын жоболорунун айрым ченемдеринин КЖПКнин талаптарына ылайык келбеши төмөнкүлөргө алып келет: а) каралып жаткан иштер боюнча ыкчам кызматтарга келип түшкөн маалымат тергөө органдарына аны иликтөө, талдоо жана аны процессуалдык бекитүү үчүн өз убагында жана толук көлөмдө берилбей, ал эми бул төмөнкүгө тоскоолдук кылат: уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучуларынын, ошондой эле кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн башка катышуучуларынын ортосундагы кутум аракеттерине бөгөт коюу боюнча чараларды көрүүгө; УККдун мүчөлөрүнүн андан аркы криминалдык аракеттеринин жүрүшүн болжолдоо; б) уюшкан алдамчылык иштери боюнча криминалистикалык мааниге ээ маалыматтын тергөө органдары менен ыкчам кызматтарынын ортосундагы кыймылды координациялоого тоскоолдук кылат; в) кызматтардын ортосундагы өз ара аракеттенүү формаларын катуу жөнгө салуу иштердин бул категориясы боюнча тергөөнүн алдыга коюлган милдеттерине жетүү үчүн практикалык иште ийгиликтүү ишке ашырыла турган жаңы формаларды колдонууга мүмкүндүк бербейт; г) алдамчылык жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштүн стратегиялык милдеттерин чечүү үчүн УККдун мүчөлөрү тарабынан жасалуучу криминалдык жосундардын түрүнө жана өзгөчөлүгүнө

жараша тергөөнүн кыйла татаал жана башкы багыттарына кыйла кесипкөй кызматкерлерди топтоо зарыл. Бул жагдайда баштапкы маалыматты терең талдоо зарылдыгы; “Ысык издер менен” иликтөөнү пландаштыруу жана уюштуруу талап кылынат (бул жерде иш боюнча далил болуп саналган компьютердик маалыматтын тез жоголушу); алдамчылыктын түрүнө жараша УККдун криминалдык ишмердүүлүгүнүн ар кандай тараптарына укуктук баа берүү максатында изилдөө жүргүзүү зарылдыгын эске алуу керек.

7. Уюшкан алдамчылык иштери боюнча сотко чейинки өндүрүштү жүргүзүүнүн негизги татаалдыгы төмөнкүлөр экени далилденген: 1) кылмыш жасоонун орду жана убактысы жөнүндө кылдаттык менен ойлонуштурулган учурда, жосундун кыраакылыгы, тайманбастыгы; 2) алдамчылыкты жасоонун кыйла татаал ыкмасы жана ролдорду так бөлүштүрүү менен ага бир нече аткаруучулардын катышуусу менен гана аны коопсуз жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгү; 3) алдамчылык объектисине кылдат, узак жана жашыруун алдын ала байкоо жүргүзүү, бул сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан жүргүзүлгөн тергөөгө кийинки каршы аракеттенүү механизмдин иштеп чыгууга мүмкүндүк берет; 4) ири акчалай суммаларды же кымбат баалуу материалдык баалуулуктарды алууга кылмыштуу акциялардын максатка ылайыктуулугу, бул алдамчылыкка катышуучулардын кыйла кеңири чөйрөсүн тартууга мүмкүндүк берет; 5) ири материалдык каражаттарга ээ кылмыштуу топтун адамдары үчүн жеткиликтүү болгон анын аткаруучуларынын жогорку техникалык жабдылышы (тыңшоочу түзүлүштөрдү, документтерди ж. б. колдонуу); 6) ыкмаларды (тез жоюлуучу “бир күндүк” фирмалар ж.б. аркылуу) жана кылмыштуу кол салуу объекттерин (чоң баалуулуктарга ээ болгон банктык, коммерциялык жана башка түзүмдөр) же ири акчалай суммаларга же баалуу мүлккө ээ болгон айрым жарандарды) кылдат ойлонуштуруп тандоо.

8. Төмөнкү жагдайлар топтук заманбап алдамчылык иштери боюнча тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүдө натыйжага жетишүүгө таасир этет:

8.1. Бул манжа издери, бут кийим издери жана башка дисплей жана зат издери сыяктуу материалдык издердин аз санда болушу менен мүнөздөлөт, бул төмөнкү себептерге байланыштуу: биринчиден, кылмыштардын дистанциондук мүнөзү: заманбап алдамчылык, айрыкча киберкылмыштар, көбүнчө алыстан, интернет же башка санариптик каражаттар аркылуу жасалат (кылмышкерлер башка региондо же ал тургай өлкөдө болушу мүмкүн, бул алардын кылмыш болгон жерде физикалык болушун жокко чыгарат жана ошого жараша материалдык издерди калтырат). Экинчиден, кылмышкерлер кадимки салттуу издерди калтырбаган санариптик шаймандарды жана байланыш каражаттарын колдоно турган заманбап технологияларды колдонуу (мисалы, манжа издери же бут кийимдин издери). Шылуундар онлайн-банкинг, жасалма веб-сайттар же социалдык тармактар аркылуу кылмыш жасашы мүмкүн; Үчүнчүдөн, анонимдүү жана жасалма аккаунттарды колдонуу: кол салгандар алдамчылык

үчүн жасалма же анонимдүү эсептерди көп колдонушат, бул аларды аныктоону жана материалдык издер менен байланыштырууну кыйындатат; Төртүнчүдөн, издерди атайылап жок кылуу (Заманбап шылуундар криминалистика ыкмаларын жакшы билиши мүмкүн жана изин жашыруу үчүн каражаттарды активдүү колдонушу мүмкүн, мисалы, маалыматтарды жок кылуу программаларын колдонуу, байланышты шифрлөө, бир жолку шаймандарды колдонуу жана башкалар). Бешинчиден, жабырлануучулар менен минималдуу физикалык өз ара аракеттенүү (алдамчылыктын көп учурларында кылмышкерлер жабырлануучулар менен физикалык байланышта эмес, алар менен интернет же телефон аркылуу өз ара аракеттенишет, бул дагы калган издердин санын чектейт). Бул жагдайлар тергөөнүн салттуу ыкмаларын кыйла татаалдаштырат жана далилдерди чогултуу жана талдоо үчүн атайын санариптик жана техникалык каражаттарды колдонууну талап кылат.

8.2. Жабырлануучулардан накталай акча алуу үчүн атайын жерлер жана ыкмалар колдонулат: а) *Банкоматтар жана өзүн – өзү тейлөө терминалдары* – алдамчылыктын шериктери банкоматтарды накталай акча алуу үчүн колдонушат, мисалы, карта маалыматтарын уурдоо же скиммерлерди орнотуу; б) *банк бөлүмдөрү* – татаал схемалар колдонулган учурда, алдамчылар жасалма документтерди колдонушат же өздөрүн кассалар аркылуу акча алуу үчүн жабырлануучулар катары көрсөтүшөт; в) *онлайн-платформалар жана электрондук капчыктар* – кылмыштуу кошундун катышуучулары жабырлануучулардан акчаны онлайн-банкинг, мобилдик тиркемелер же PayPal, WebMoney, Qiwi жана башка ушул сыяктуу электрондук капчыктар аркылуу которууну суранышат; г) *курьердик жана почта кызматтары* – кээ бир учурларда кылмыштуу топтун мүчөлөрү жабырлануучулар тарабынан төлөнгөн накталай акчаны же товарларды алуу үчүн курьердик кызматтарды колдонушат; д) *коомдук жайлар* (мисалы, Wi-Fi бар кафе) – айрым схемаларда шылуундар акчаны жеке алуу үчүн коомдук жайларда жолугушууларды белгилешет; е) *акча которуу тутумдары* (мисалы, Western Union, MoneyGram) – бул тутумдар өзгөчө эл аралык алдамчылык схемаларында акчаны тез которуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

8.3. Алдамчылыктын схемаларын ачуу жана катыштыгы бар адамдарды аныктоо үчүн зарыл болгон маалыматтын негизги булагы болуп саналган типтүү объекттер болуп төмөнкүлөр саналат: *электрондук түзүлүштөр* жана маалыматты алып жүрүүчүлөр: компьютерлер, мобилдик байланыш каражаттары, планшеттер, флеш-дисктер, катуу дисктер жана кат алышууларды, транзакциялар жөнүндө маалыматтарды, алдамчылык схемаларын ж. б. камтышы мүмкүн болгон башка түзүлүштөр (62%); *Документтер жана финансылык жазуулар*: банктык көчүрмөлөр, эсептер, келишимдер, чек, төлөм тапшырмалары, акча каражаттарынын кыймылын жана каржылык операцияларды күбөлөндүрө ала турган документтер (15%);

Программалар жана тиркемелер: алдамчылык аракеттерди жасоо үчүн колдонулган атайын программалык камсыздоо же тиркемелер, мисалы, бузуу, скимминг же маалыматтарды жасалмалоо программалары (11%); *Интернет-сервистер жана платформалар:* топтун мүчөлөрү ортосундагы байланыш жана иш-аракеттерди координациялоо үчүн колдонулушу мүмкүн болгон онлайн платформалардагы, социалдык тармактардагы жана мессенджерлердеги аккаунттар (7%); *Материалдык жана идеалдуу издер, ошондой эле башка далилдер:* топтун мүчөлөрүнүн жерде калган издери (колдун, бут кийимдин, чачтын, микроиздер ж.б.), видеокөзөмөл камераларынан алынган жазуулар.

9. Алдамчылык жөнүндө иштер боюнча уюшкан кылмыштуу кошундун мүчөлөрүн суракка алуунун программасына автордук көз караш көрсөтүлгөн, анда сурактын тактикасынын фундаменталдык жоболору, ошондой эле кылмыштуу топ тарабынан жасалуучу алдамчылык жөнүндө иштер боюнча суракка алууну жүргүзүүгө карата ушул чөйрөдөгү топтолгон илимий билимдер эске алынган. Сурак алуунун программасынын сунушталган автордук варианты төмөнкү мазмундук компоненттерден турат: 1) суракка алууну ийгиликтүү өткөрүү үчүн даярдоо иш-чаралары, бул өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: а) суракка алуу боюнча план түзүү; б) суракка алынууга тийиш болгон адамдардын чөйрөсүн аныктоо жана суракка алуунун тактикасына таасир тийгизүүчү алардын криминалдык-криминалистикалык мүнөздөмөлөрүн толук изилдөө; в) уюштурулган алдамчылыктын түрүнө жараша консультация үчүн зарыл адистерди аныктоо; 2) бир катар күбөлөрдү суракка алууда белгиленүүгө тийиш болгон жагдайлар баяндалса, алар кийин жасалып жаткан алдамчылыктын түрүнө жараша шектүү статусун алышы мүмкүн; 3) алдамчылык жөнүндө иштер боюнча шектүүлөрдү суракка алууда аныкталууга тийиш болгон маселелердин жана жагдайлардын чөйрөсү төмөнкүлөрдөн улам баяндалган: а) жасалуучу алдамчылыктын түрүнөн, б) уюшкан кылмыштуу кошундун иерархиялык түзүмүндө ээлеген ордуна улам; 4) түзүлгөн тергөө кырдаалдарына (типтүү жана чыр-чатактуу тергөө кырдаалдарына) негизденүү менен сурактын тактикалык-психологиялык ыкмалары чагылдырылган; 5) уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларынын ортосундагы инсандар аралык өз ара аракеттенүүнүн психологиялык кубулуштарын жана сурактын жыйынтыктарына жетүү үчүн тактикалык максаттарда конфликттик кырдаалдарды пайдалануу боюнча сунуштар берилген; 6) тергөө субъекттеринин жана кылмыш – жаза процессинин башка катышуучуларынын конфликттик өз ара аракеттенүүсүнүн варианттары берилсе; 7) кылмыштуу топтор тарабынан алдамчылыкты иликтөөгө каршы аракеттенүү шарттарында уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларын суракка алуунун өзгөчөлүктөрү баяндалган; 8) суракты даярдоо жана өткөрүү үчүн иш-аракеттердин Программасы жана уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучулары кылмыштуу ойго жетүү үчүн юридикалык жактын статусун

пайдаланган учурда такталууга тийиш болгон маселелердин чөйрөсү; 9) уюшкан алдамчылыктын кошо катышуучулары тарабынан жалган көрсөтмөлөрдү берүүнүн типтүү себептери, ошондой эле аларды жеңүүнүн кыйла натыйжалуу ыкмалары ыйыкталган.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын автор өзү алган. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо ар кандай илимий басылмаларда жарыялоо, илимий-практикалык конференцияларга, тегерек столдорго катышуу жолу менен ишке ашырылды. Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы-Ош мамлекеттик университетинин криминалистика, соттук экспертиза, бажы иши кафедрасынын отурумунда талкуу учурунда жыйынтыктар, сунуштамалар апробациядан өттү.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу диссертациялык изилдөөнүн темасына туура келген 7 илимий макалаларда чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү жүргүзүлгөн изилдөөнүн максаты жана милдеттери менен шартталган. Иш киришүү, жети бөлүмдү камтыган үч бап, корутунду, практикалык сунуштамалар, колдонулган адабияттын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу; диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын апробациясы; диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда толук чагылдырылышы; диссертациянын түзүмү жана көлөмү ачылат.

“Уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалган алдамчылыктын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн негизги элементтери” деген **биринчи бап** өзүнө үч бөлүмдү камтыйт: **биринчи бөлүм** “Уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалган алдамчылыктын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн заманбап концепциялары”, **экинчи бөлүм** “Жеке жана юридикалык жактарга карата алдамчылык кылган кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү”, **үчүнчү бөлүм** “Версияларды түзүү жана тергөөнү пландаштыруу – уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган алдамчылыкты тергөөнүн методикасынын маанилүү компоненти”.

Кылмыштуу кошуундар тарабынан жасалган алдамчылыкка каршы туруу бир катар КМШ мамлекеттеринин укук колдонуу тутумунун артыкчылыктуу

милдети болуп саналат. Демек, алдамчылыктын бетин ачуу жана иликтөө маселелерине юридикалык коомчулук тарабынан көп көңүл бурулганы логикалуу.

Алдамчылыктын кылмыш-жаза укуктук аспектилери Д. Н. Алиеванын, А. И. Бойцованын, Н. Н. Борзенковдун, Н. Н. Луниндин, С. А. Елисеевдин, Р. Б. Осокиндин, Л. В. Семинанын жана башка көптөгөн эмгектерде ыйыкталган. Алдамчылыкты жасоо ыкмаларын изилдөөнүн криминалистикалык көйгөйлөрү Г. Н. Борзенковдун, Д. В. Верещагиндин, А. К., Ирхаходжаеванын, Д. В. Качуриндин, В. Б. Куликтин, К. В. Михайловдун, Н. И. Пановдун, О. Г. Щульганын жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган. Алдамчылыкты ачуунун жана иликтөөнүн криминалистикалык аспектилерин бир катар криминалист-окумуштуулар карап чыгышкан, алар: Б.А. Куринов, Р. Р. Курмаев, Н. Н. Мартынов, Г. М. Меретуков, И. В. Мисник, А. А. Навалинин, А. Л. Пермьяков, А. Н. Розин жана башкалар.

Ошону менен бирге, изилдөө темасынын актуалдуулугу иштин кириш сөзүндө баяндалган бир катар жагдайлар менен аныкталат.

Илимий чөйрөлөрдө криминалистика илиминин өнүгүшүнүн азыркы этабында уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган алдамчылыктын өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө туруктуу кызыгуу байкалып жатканын автор белгилейт. Бул алардын тергөө жана алдын алуу үчүн жаңы методологиялык ыкмаларды иштеп чыгуу зарылдыгы кылмыш бул түрүн ишке ашыруу механизмдин татаалдаштыруу менен аныкталат.

Бул кылмыш категориясынын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн түзүмдүк элементтери өз ара байланышкан белгилердин тутуму экендиги далилденди, алар кылмыш ишинин ыкмаларын, максаттарын жана мотивдерин, ошондой эле топтун катышуучуларын так жана деталдуу түшүнүүнү камсыз кылат. Учурда бул түзүмдү түзүүгө көптөгөн ыкмалар бар, бирок автордун айтымында, эң кеңири таралган жана негиздүү болуп кылмыштын жасалышы, кылмышкерлердин типологиясы, жасалган жагдай жана издерди жашыруу механизмдери сыяктуу негизги компоненттерди бөлүп көрсөтүү саналат.

Уюшкан кылмыштуу топтор так түзүлгөн ички иерархияга жана иш-аракеттерди координациялоонун жогорку деңгээлине ээ экени баса белгиленет, бул криминалистикадан атайын тергөө ыкмаларын иштеп чыгууну талап кылат. Бул контекстте топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы туруктуу байланыштарды, ошондой эле алардын кылмыш жасоодогу ролдорун талдоого өзгөчө көңүл бурулат, бул алардын жүрүм-турумунун жана өз ара аракеттенүүсүнүн деталдуу моделин түзүүгө мүмкүндүк берет.

Автор криминалистикалык операциялардагы типтүү тергөө жана башка аракеттердин мазмундуу компоненттери төмөнкүдөй туруктуу айкалыштарга ээ экендигин негиздеген: ***1. Негизги криминалистикалык операциялар алар төмөнкүлөргө багытталган: 1.1.*** Издөө, табуу, белгилөө жана уюштуруучу -

жеке блоку текшерүү (кылмыш ишинин негизин түзөт). Эки модели бар. Биринчи модель төмөнкү аракеттерди камтыйт: шектүүлөрдү кармоо, бул мындан аркы кылмыштуу алдамчылык иш-аракеттерди токтотууга мүмкүндүк берет; кылмыш болгон жерден далилдерди чогултууга мүмкүндүк берген тергөө экспертизасынын ар кандай түрлөрүн жүргүзүү; негизги көрсөтмөлөрдү алуу үчүн шектүүлөрдү жана күбөлөрдү суракка алуу; карама-каршылыктарды аныктоо үчүн уюшкан кылмыштуу топтун катышуучуларынын ортосунда бетме-бет коюмдар; илимий негизде маанилүү далилдерди аныктоого жардам берген соттук экспертизалардын ар кандай түрлөрүн дайындоо жана жүргүзүү; далилдер болушу мүмкүн болгон жайларды издөө; тиешелүү документтерди жана башка материалдарды алуу; жаңы маалыматтарды табууга жардам берген топтук алдамчылыктын катышуучуларынын сүйлөшүүлөрүн угуу; кылмышкерлердин ортосундагы окуялардын чынжырын жана байланышты калыбына келтирүүгө мүмкүндүк берген абоненттер менен абоненттик түзүлүштөрдүн ортосундагы байланыштар жөнүндө маалымат алуу; санариптик издерди издөө үчүн компьютерлерден, серверлерден жана башка шаймандардан маалымат алуу; жабырлануучуларды же күбөлөрдү аныктоо үчүн шектүүлөрдү көрсөтүү. Экинчи модель төмөнкүдөн башталат: тергөө экспертизасынын жана сурактын ар кандай түрлөрү, андан кийин биринчи моделде көрсөтүлгөн иш-аракеттердин комплекси жүргүзүлөт. **1.2.** Аныктоо жана алдамчылык ишке ашыруу үчүн кылмышкерлер тарабынан колдонулган ыкмаларды жана каражаттарды камтыган ыкчам блогунун элементтерин белгилөө. Бул, эреже катары, төмөнкүлөрдү камтыйт: заманбап алдамчылыкка тиешеси бар объекттерди тергөө кароолору; алдамчылык схемасынын чоо-жайын билүү үчүн уюшкан кылмыштуу топтун кошуундарын жана күбөлөрүн суракка алуу; документтер жана кылмыш ишинин башка далилдери сакталган жерлерде тинтүү; финансылык документтерди жана финансылык операцияларга байланыштуу башка материалдарды алып коюу; документтердин аныктыгын аныктоого жана алдамчылыктын изин табууга мүмкүндүк берүүчү соттук экспертизаларды дайындоо жана жүргүзүү; кылмыштын катышуучуларынын версияларын текшерүү жана окуялардын так ырааттуулугун аныктоо үчүн тергөө эксперименттерин жүргүзүү. **1.3.** Максатка жетүү үчүн кылмышкерлер колдонгон ресурстарды камтыган объект-ресурстук блоку табуу жана бекитүү. Буга төмөнкүлөр кириши мүмкүн: шектүүлөрдү жана күбөлөрдү суракка алуу; кылмышта колдонулган документтерди жана ресурстарды талдоо үчүн соттук экспертизаларды жүргүзүү; кылмыш схемасынын чоо-жайын тактоо үчүн тергөө эксперименттерин жүргүзүү; кылмыштын катышуучуларынын версияларын ырастоо же жокко чыгаруу үчүн жеринде көрсөтмөлөрдү текшерүү. **II. Тандалма криминалистикалык операциялар.** Бул операциялар кылмыштуулуктун алдын алууга жана төмөнкүлөргө багытталган: **2.1.** Адамдардын тобу тарабынан жасалуучу алдамчылыктын заманбап түрлөрүнө

каршы алдын алуучу чаралар, бул тергөөчүнүн процессуалдык ишинде изин суутпай издөө ишинин натыйжаларын пайдалануу же кылмыш иштерин ыкчам коштоо менен байланышкан. Мындай учурларда төмөнкүлөр колдонулат: ыкчам маалыматтардын негизинде шектүүлөрдү кармоо; туура көрсөтмөлөрдү алуу же карама-каршылыктарды аныктоо максатында сурактар; кошумча далилдерди табуу үчүн тинтүү; кылмыштуу аракеттерди тастыктаган документтерди жана материалдарды алып коюу. **2.2.** Криминалдан кийинки заманбап уюшкан алдамчылыктын бетин ачууга жана иликтөөгө каршы туруу шартында жасалган кылмыштарга төмөнкүлөр кирет: уюшкан кылмыштуу топтун шериктештерин жана күбөлөрүн алардын көрсөтмөлөрүн текшерүү үчүн суракка алуу; мындан ары кылмыш ишин болтурбоо жана тергөөнүн тийиштүү жүрүшүн камсыз кылуу үчүн процессуалдык бөгөт коюу жана мажбурлоо чараларын колдонуу.

Экинчи бап “*Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары*” “*Изилдөөнүн объекттин, предметин жана ыкмасын аныктоо*” деген бир бөлүмдөн турат.

Изилдөө объектиси болуп алдамчылык кылган адамдардын кылмыш ишмердүүлүгү, ошондой эле ар кандай тергөө кырдаалдарында тергөө жүргүзгөн сотко чейинки өндүрүш органдарынын иши саналат.

Изилдөөнүн предмети алдамчылык жана каралып жаткан чөйрөдө тергөө субъекттеринин иш менен байланышкан мыйзам ченемдүүлүктөрү жасаган уюшкан кылмыштуу кошундун катышуучуларынын иш-аракеттеринде көрүнгөн мыйзам ченемдүүлүктөрү болуп саналат, алардын таанымы иште жана процессуалдык-тактикалык ыкмаларды жана каражаттарды колдонуу менен каршы аракеттенүү механизминин натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы жана өзгөчө илимий методдор түзөт. Диалектикалык таанып-билүү ыкмасы алдамчылык тергөө уюшкан кылмыштуу топтор анын ар түрдүү байланыштары жана көрүнүштөрү азыркы этапта жасалган криминалистикалык камсыз кылуу өзгөчөлүктөрүн карап чыгууга; каралып жаткан кылмыш кубулушунун пайда болушуна жана өнүгүшүнө өбөлгө болгон негизги факторлорду аныктоого мүмкүндүк берди. Аналитикалык методдун жардамы менен каралып жаткан криминалдык жосундардын категориясын жасоого көмөктөшүүчү факторлор аныкталган жана изилденген, кылмыштуу долбоордун максатын, алдамчылардын инсандыгын ачууга аракеттер жасалган.

Синтез методу диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө автор тарабынан сунушталган негизги сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. ***Формалдуу-укуктук ыкманы*** колдонуу каралып жаткан маселе боюнча ченемдик укуктук актылардын маанисин жана чыныгы мазмунун аныктоого жардам берди. ***Тутумдук-түзүмдүк*** талдоо ыкмасы менен алдамчылык жасоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүктөр, ошондой эле азыркы этапта алдамчылыкты иликтөөнү

криминалистикалык жактан камсыз кылуунун айрым маселелери алынды. *Статистикалык анализ* текшерүү үчүн зарыл болгон маалыматтарды алууга жана кылмыштардын изилдөө категориясы боюнча изилдөөнүн теориялык корутундуларын негиздөөгө жардам берди.

Теориялык деңгээлде абстракция жана жалпылоо колдонулуп, бөлүнгөн фактыларды тутумдаштурууга жана аларга бирдиктүү чечмелөөгө мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн дээрлик бардык этаптарында корутундулардын жана сунуштардын аныктыгын камсыз кылуу үчүн жалпы логикалык методдор (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия) колдонулган. Өз жыйындысында, белгиленген методологиялык орнотмолор изилденип жаткан предметтик тармакты бүтүндөй кабыл алууга мүмкүндүк берди жана ушул негизде уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен алдамчылык жасоонун өзгөчөлүктөрү менен байланышкан кылмыш иштери боюнча өндүрүшкө катышуу үчүн адисти тартуунун процессуалдык регламентациясынын концепциясын түзүүгө мүмкүндүк берген.

Үчүнчү бап “Кылмыштуу топтор тарабынан жасалган алдамчылыкты иликтөөдө тергөө аракеттеринин процессуалдык жана тактикалык өзгөчөлүктөрү” үч бөлүмдү камтыйт: *биринчи бөлүм* “Адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылыкты териштирүүдө окуя болгон жерди кароо процессинин процессуалдык-тактикалык өзгөчөлүктөрү”, *экинчи бөлүм* “Алдамчылык кылган кылмыштуу топтордун катышуучуларын суракка алуунун өзгөчөлүктөрү”, *үчүнчү бөлүм* “Адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылыкты тергөөдө экспертизаларды дайындоонун жана жүргүзүүнүн процессуалдык-тактикалык өзгөчөлүктөрү”. Автор кылмыштын талданып жаткан түрүн иликтөөдө окуя болгон жерди алгачкы тергөө аракети катары кароо өтө маанилүү экендигине көңүл бурат, анткени ал төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет: 1) тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө адамдардын тобу тарабынан алдамчылык аракеттердин жасалгандыгын күбөлөндүргөн алгачкы маалыматты чогултууга мүмкүндүк берет; 2) төмөнкү маалыматтарды алууга: кылмыш жасоого катышкан адамдардын саны жөнүндө, алардын ортосунда функциялардын бөлүштүрүлүшүнүн мүнөзү жөнүндө; кылмышкерлердин ишиндеги кылмыштуу профессионалдуулуктун даражасы жөнүндө; кылмыш жасоо үчүн колдонулган техникалык каражаттардын мүнөзү жөнүндө; кылмыш акциясынын алдын ала ойлонуштурулган даражасы жөнүндө; 3) алдамчылык аракеттердин топтук мүнөзүн белгилөө, бул тергөө кароосунун маанилүү диагностикалык милдети болуп саналат, ал сотко чейинки өндүрүштү жүзөгө ашыруучу кызмат адамдарынын кийинки ишине таасирин тийгизет; 4) процессуалдык, тергөө жана башка аракеттерди жүргүзүүнүн ырааттуулугун аныктайт; 5) кылмыштуу жосундардын мындай түрлөрү үчүн мүнөздүү “кол жазма” түрүндө транслуттук уюшкан топ тарабынан кылмыштын жасалгандыгын күбөлөндүргөн белгилерди аныктоого мүмкүндүк берет.

Автордун айтымында, алдамчылыкты иликтөөдө кылмыштуу топтун мүчөлөрүнө жалган көрсөтмө берүүнүн эң мүнөздүү себептери төмөнкүдөй: 1) уюшкан кылмыштуу топтун мүчөлөрү тарабынан жасалган алдамчылык үчүн жоопкерчиликтен качууга же өз күнөөсүн азайтууга, же болбосо жасаган эмес, анча оор эмес кылмыш үчүн – анык же ойдон чыгарылган жазага тартылууга умтулуусу; 2) ар кандай жагдайлардан (достук, үй-бүлөлүк, туугандык байланыштардан, ошондой эле жеке кызыкчылыктардан) улам уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучуларын трансулуттук алдамчылык аракеттерге катыштыгы бар деп өрттөп жиберүү же алардын күнөөсүн жеңилдетүү каалоосу; 3) кылмыштуу схеманын купуялуулугун сактоо (кылмыштуу ойду ишке ашыруу үчүн уюшкан кылмыштуу кошундун тарабынан пайдаланылуучу); 4) жасалган алдамчылык фактылары боюнча маалыматты ачып бергендиги үчүн кылмыштуу топтун башка мүчөлөрү тарабынан өч алуу коркунучу; 5) жеке пайда, анткени катышуучулар жалган көрсөтмөлөрдү бергендиги үчүн алдамчылыкка катышкандардан материалдык же башка пайда ала алышат; 6) алдамчылыкты уюштуруучу жана башка кызмат адамдарынын алдамчылык схемасынын деталдарын, анын түзүмүн жана катышуучуларын жашырууга катышы бар экендиги жөнүндө маалыматты жашыруу максатында, уюшкан кылмыштуу кошундун лидерлери тарабынан уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучуларына карата кысым көрсөтүү; 7) өч алуудан же келечекте өз коопсуздугун камсыз кылуу максатында алдамчылыкка кошо катышуучуларды эскертүүгө умтулуу.

Автор, эгерде шектүүлөр кылмыштуу ниетке жетүү үчүн юридикалык жактын статусун пайдалануу менен аракеттенсе, анда кредиттөө чөйрөсүндөгү адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылыктын мисалында суракка даярдоого кошумча төмөнкү аспектилерди кошуу зарыл деп эсептейт: 1) юридикалык жактын укуктарын акча каражаттарын уурдоо ниети менен пайдаланууну аныктоого мүмкүн болгон айыптоочу далилдөөчү базаны даярдоо. Бул юридикалык жактын иш-аракетинин түрүн, укук белгилөөчү документтердин толук пакетин көрсөтүү менен документтери, финансылык чарбалык иши, анын бар экендигин тастыктаган Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик салык кызматынан көчүрмөлөр, бул юридикалык жактын эсептери боюнча акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө банктык көчүрмөлөрдү алуу. 2) шектүү адамдардын анык эмес маалыматтарды беришин аныктоо жана бөгөт коюу үчүн кредиттөө, бухгалтердик же финансы-экономикалык иш жаатында зарыл болгон адистерди суракка катышууга чакыруу (бул адистер банктын же кредиттик уюмдун кызматкерлери болушу мүмкүн). 3) иликтенип жаткан кылмыштын өзгөчөлүгүнө тиешелүү маселелерди иликтөө: а) – мыйзам базасынын, кредиттик уюмдун буйруктарынын жана уставдарынын, банктын же кредиттик уюмдун ишин жөнгө салуучу нускамалардын жалпы жоболорун иликтөө, атайын адабияттар

менен таанышуу; б) банктагы же кредиттик уюмдагы кредиттөөнүн конкреттүү түрү боюнча шарттарды, талаптарды жана юридикалык жактардын алыш-бериш эсептериндеги жана жеке адамдардын жеке эсептериндеги акча каражаттарынын кыймылынын процессин иликтөө; в) кредиттик чөйрөдө жана банк тутумунда зарыл билимге ээ болгон тиешелүү адистер менен кеңешүүгө; г) алдамчылардын күнөөсүн тастыктаган документтерди жана предметтерди карап чыгуунун натыйжалары боюнча кылдат талдоо жүргүзүүгө; д) суракта бериле турган документтердин сакталышын камсыз кылуу үчүн зарыл болгон чараларды көрүүгө: документтердин көчүрмөсүн алууга, фотосүрөткө тартууга. Ошол эле учурда, шектүүлөр, эреже катары, экономикалык жана финансылык чөйрөдө тажрыйбага ээ жана бул тармактарда иштөөнүн бардык татаалдыктары менен тааныш экенин да эске алуу керек.

Автор тарабынан чыгармада уюшкан алдамчылык иштери боюнча дайындоо үчүн талап кылынган эң мүнөздүү экспертизалардын тизмеси берилген жана каралып жаткан чөйрөдөгү криминалдык жосундардын жаңы тенденцияларын эске алуу менен ошол эле учурда такталууга тийиш болгон объектилер жана маселелердин чөйрөсү аныкталган, атап айтканда: 1) техникалык-криминалистикалык экспертиза; 2) кол жазма таануу экспертизасы; 3) доктилоскопиялык экспертиза; 4) бухгалтердик экспертиза; 5) микро бөлүкчөлөр салынган издердин экспертизасы жана белгисиз заттарды изилдөө; 6) минералогиялык экспертиза; 7) металл таануу экспертизасы; 8) түзүлүштөрдүн жана механизмдердин техникалык экспертизасы; 9) Товар таануу экспертизасы; 10) искусство таануу экспертизасы. Иште берилген маселелердин тизмеси, аларды чечүү үчүн (ал конкреттүү алдамчылыктын механизминде жараша өзгөртүлүшү мүмкүн), кылмыштуу топтун катышуучуларынын кылмыштуу ниетин ашкерелөө үчүн далилдердин объективдүү булагы катары кызмат кылары талашсыз.

Автор соттук экспертизаны дайындоо жөнүндө токтом чыгарууда тергөөчүлөр жол берген эң көп кездешкен кемчиликтердин катарына төмөнкүлөр кирет деп эсептейт: 1) терминологиянын туура эмес (так эмес) колдонулушу белгиленет (мисалы, кибер кылмыштарды иликтөөдө, бул электрондук билдирүүлөр, интернет-сайттар ж. б. түрүндө берилген далилдүү маалыматтын өзгөчөлүгү менен шартталган); 2) көп учурда конкреттүү тергөө кырдаалы менен байланышпастан жана жасалган алдамчылыктын түрүн эсепке албастан суроолордун ашыкча саны коюлат; 3) бир эле объекттер боюнча ар кандай экспертизаларды дайындоо ырааттуулугунун бузулушу, бул андан ары изилдөө үчүн зарыл болгон далилдөөчү маалыматтын жоголушуна алып келиши мүмкүн (мисалы, документтерди жасалмалоо белгилери жана алардын издери менен изилдөөдө); 4) берилип жаткан буюмдук далилдердин баары көрсөтүлбөйт, ал эми токтомдун ар кайсы бөлүктөрүндө бир эле объект ар кандай жолдор менен аталат ж. б.

Тергөө жана сот практикасынын материалдарын талдоо көрсөткөндөй, алдамчылык менен байланышкан кылмыш иштери боюнча жогорку технологиялар чөйрөсүндө атайын билими бар адистердин экспертиза жүргүзүүсү укук коргоо органдарына бул кылмыштар менен да, ошондой эле кылмыштардын бүтүндөй спектри менен да күрөшүүдө олуттуу колдоо болуп саналат, аларда маалымат технологиялары кылмыш ишинин базасынын бөлүгү болуп саналат, ошондой эле бул кылмыштарды тергөөнүн бардык этаптарында башка адистердин (экономисттердин, финансисттердин ж. б.) катышуусу, ошондой эле айрым тергөө аракеттерин жүргүзүүдө кылмыштарды ийгиликтүү ачуунун, тергөөнүн жана алдын алуунун ачкычы болуп калат.

Изилдөөдө кылмыштын бул түрүн иликтөөдө атайын билимдин маанилүүлүгү баса белгиленет. Бирок, атайын билимдер: алдоо жүрүп жаткан чөйрөнүн өзгөчөлүктөрү; издердин пайда болуу механизми; жасалмалоо жана инсценировкалоо ыкмалары; кылмыштуу топту уюштуруунун жана анын жашыруун ишинин өзгөчөлүктөрү менен аныкталуучу спецификалык мүнөзгө ээ экендигин эске алуу керек. Укук коргоо органдары көбүнчө кылмыштуулукту санариптештирүүдөгү өзгөрүүлөргө жана адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылыкка ыкчам жана даярдуулук менен жооп бербей жатканына өзгөчө көңүл бурулууда. Мында аныкталган көйгөйлөр субъективдүү факторлор менен гана эмес (сотко чейинки өндүрүштүн субъекттеринин квалификациясынын жетишсиздиги, тиешелүү криминалистикалык иштеп чыгуулардын жоктугу менен байланышкан), ошондой эле объективдүү (заманбап тобокелдиктер жана коркунучтар, чет өлкөдөн ыкмаларды көбөйтүү ж.б.) менен да шартталган. Жасалган топтук алдамчылыктын жагдайларын далилдөөдө тергөөчүнүн алдында жетиштүү криминалистикалык маанилүү маалыматтын жоктугу актуалдуу көйгөйү пайда болоорун эске албай коюуга болбойт. Белгиленген көйгөйлөрдүн болушу, автордун көз карашы боюнча, соттук экспертизанын түрүн жана аны дайындоо менен байланышкан башка маселелерди аныктоодо кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруучу кызмат адамдарынын эксперттик мекеменин кызматкерлери менен өз ара аракеттенүүсүнүн жоктугу же канааттандыраарлык эместиги, ошондой эле алардын квалификациясынын жетишсиздиги жөнүндө айтып турат.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн негизинде диссертант тарабынан төмөнкүдөй тыянактар жана сунуштар сунуштамалар көрсөтүлгөн:

1. Жасалган алдамчылыктын топтук мүнөзү боюнча версияларды жылдыруунун негизги көйгөйлөрү төмөнкү типтүү каталардын болушу болуп саналат: 1) кылмыштуу кол салуунун топтук мүнөзүн көрсөткөн издердин бүткүл чөйрөсү аныкталбаган; 2) кылмыш - жаза процессинин катышуучуларынын (жабырлануучулардын, күбөлөрдүн, шектүүлөрдүн)

чогултулган (толук жана объективдүү) көрсөтмөлөрүнүн жетишсиздиги; 3) кылмыштуу топ жөнүндө маанилүү маалымат берүүгө даяр адамдарга зарыл коргоону бербегендигинен улам күбөлөрдү (информаторлорду) коргоо жетишсиз камсыз кылынганда; 4) мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган тергөө жана башка процессуалдык иш-аракеттердин сапатынын төмөндүгү, чөйрөсүнүн жетишсиздиги (мисалы: финансылык операцияларды толук эмес документтештирүү жана талдоо); 5) чындыкты аныктоого кызыкдар болбогон уюшкан кылмыштуу кошундун мүчөлөрү тарабынан тергөөгө каршы аракеттенүүнү жеңип чыгуу боюнча натыйжалуу чаралардын жоктугу; 6) кылмыш иши боюнча өндүрүштүн процессуалдык мөөнөттөрүн создуктуруу; 7) кылмыштуу схеманын айкалышкан жана татаалдыгын баалабай коюу; 8) трансулуттук уюшкан кылмыштуулуктун мүмкүнчүлүктөрүн этибарга албоо жана кооперация үчүн эл аралык каналдарды тийиштүү деңгээлде пайдаланбоо; 9) Криминалистиканын жетишкендиктерин толук өлчөмдө максатты жана милдеттерди пайдаланбоо.

2. Уюшкан алдамчылыкты тергөө жана ачуу боюнча, анда типтүү баштапкы тергөө кырдаалдарына төмөнкүлөр кирет: 1) алдамчылык уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалгандыгы жөнүндө маалыматтар жок болсо; 2) алдамчылык жасагандардын уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучулары тиешелүү укук коргоо органдары тарабына белгилүү жана кармалган; 3) жасалган алдамчылыктын уюшкан мүнөзү жөнүндө күбөлөндүрүүчү маалыматтар болсо, бирок сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн анын кошо катышуучулары белгисиз болсо; 4) сотко чейинки өндүрүш органдары топтошкон алдамчылык жасалгандыгы жөнүндө криминалистикалык мааниге ээ маалыматка ээ болсо, бирок уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучуларынын бири гана кармалган; 5) укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан алдамчылыктын айрым катышуучулары кармалган, бирок анын активдүү катышуучулары жана уюшкан кылмыштуу кошундун уюштуруучусу (лидери) кармалган эмес; 6) ыкчам курам бар болсо, алдамчылык жасоонун топтук мүнөзү жана ага тиешеси бар адамдардын чөйрөсү жөнүндө багыт берүүчү маалымат, бирок уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучулары кармалган эмес; 7) уюшкан алдамчылыктын белгилери бар экендигин жана аны жасоого тиешеси бар адамдарды таануу үчүн сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн колдо болгон маалымат жетишсиз; 8) алдамчылык жасоо фактысы БИИнын жүрүшүндө аныкталган, бирок ага тиешеси бар адамдардын чөйрөсү жөнүндө маалымат белгисиз.

3. Окуя болгон жерди кароодо төмөнкүлөр маанилүү: 1) комплекстүү мамиле, мында топтун алдамчылык иши жөнүндө маалыматты камтышы мүмкүн болгон материалдык объектилерди, документтерди, электрондук түзүлүштөрдү жана башка маалымат булактарын кошо алганда, окуя болгон жердин мүмкүн болушунча көп аспектилерин камтуу маанилүү; 2) документтерди жана

жазууларды тутумдуу талдоо, анткени алдамчылык көбүнчө документтерди жасалмалоону же өзгөртүүнү камтыйт. Ошондуктан финансылык отчетторду, контракттарды, электрондук кат алышууларды жана башка жазууларды талдоого өзгөчө көңүл буруу керек; 3) Компьютерлер, смартфондор, серверлер ж. б. электрондук түзүлүштөрдү милдеттүү түрдө текшерүү, алар топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы кат алышууларды, финансылык бүтүмдөрдү жана башка далилдерди камтышы мүмкүн; 4) санариптик криминалистика адистерин тартуу менен санариптик далилдерди квалификациялуу текшерүү жана чогултуу, ошондой эле тергөөнүн негизги элементтери болгон өчүрүлгөн маалыматты калыбына келтирүүнү камтыган санариптик издерди талдоо талап кылынат.

4. Веб-сайтты документти тергөө кароосунун эрежелери боюнча кароо максатка ылайыктуу, анткени ал адамдын интеллектуалдык эмгегинин продуктусу болуп саналат жана бардык документтер сыяктуу эле маалымат алып жүрүүчү болуп саналат, бирок ошол эле учурда КР КЖПКде аны тергөө кароосунун өзүнчө түрү катары регламенттөө керек. Чогултулган маалыматтардын сакталышын жана маалыматтын уруксатсыз кирүүдөн корголушун камсыз кылуу талап кылынат, айрыкча финансылык жана жеке маалыматтарга келгенде. Адамдардын тобу шайкештире аларын эстен чыгарбоо керек жана маанилүү далилдер ар кандай жерлерге же түзмөктөргө бөлүштүрүлүшү мүмкүн. Бул маалыматты сактоонун бардык мүмкүн болгон жерлерин текшерүүгө жана ар кандай бөлүмдөрдүн же кызмат адамдарынын ортосундагы иш-аракеттерди шайкештирүүгө тутумдуу мамилени талап кылат. Тергөө экспертизасынын жүрүшүндө жүзөгө ашырылган иш-аракеттердин бүткүл комплекси чогултулган далилдер сотто жол берилген деп табылышы үчүн колдонуудагы укуктук ченемдерге жана эрежелерге ылайык келүүгө тийиш.

5. Заманбап шарттарда маалымат технологиялары (ИТ) боюнча адистерди тартуунун мааниси чоң, анткени бул жаатта иштегендер ар кандай кесиптерди камтыйт. Атап айтканда: а) *электрондук маалымат алып жүрүүчүлөрдү жана санариптик далилдерди аныктоо, чогултуу, алуу жана талдоо боюнча атайын билимге ээ болгон маалыматтык-телекоммуникациялык технологиялар тармагындагы адис*; б) маалыматтык тутумдарды, тармактарды жана маалыматтарды санариптик коркунучтардан жана чабуулдардан коргоо менен алектенген жана шектүү аракеттерди аныктоо үчүн тармактык трафики талдай алган *тармактык коопсуздук* боюнча адис; в) алдамчылыкта колдонулган компьютердик вирустарды жана башка зыяндуу программаларды аныктоо, талдоо жана аларга каршы күрөшүү максатында изилдөө *жүргүзгөн вирус аналитиги* (адис); г) шифрленген маалыматтар же криптовалюта транзакциялары колдонулганда пайдалуу боло турган *криптография боюнча адис*; д) колдонуучулардын купуя маалыматтарына кирүү максатында алдоонун

ыкмаларын изилдеген социалдык инженерия боюнча адис; е) тергөө иш-аракетинин жүрүшүндө электрондук терминалды текшерүү үчүн зарыл болгон адис; ж) пластикалык карталардын жүгүртүлүшү же технологиялык процесстер боюнча зарыл билимге ээ болгон адис.

6. Уюшкан кылмыштуу кошундун (УКК) туруктуулук түшүнүгү төмөнкү белгилер аркылуу аныкталат: а) алдамчылык жасоо учурунда УККдун катышуучуларынын ортосунда кылмыштуу келишимдин жана ыкчам байланыштардын болушу, уюштуруучунун жетекчилиги астында иш алып баруусу; б) кылмыштуу ой-ниетти ишке ашыруу максатында кызыкчылыктардын жалпыдыгы жана кылмыштуу аракеттердин макулдашуусу, ошондой эле пайда көздөө мотивациялык компоненти (жалган айтуу жана ишенимди кыянаттык менен пайдалануу жолу менен мыйзамсыз каржылык киреше алуу); в) УККдун курамынын туруктуулугу, анын түзүмү бир нече блоктордон же кылмыштуу чынжырдын негизги жана кошумча бөлүктөрүнөн, тиешелүү иерархиядан тургандыгы жана кылмыштуу аракеттери алдамчылык жолу менен каржылык киреше алууга багытталган; г) алдамчылык жасоо максатында УКК катышуучуларынын финансылык жана техникалык жабдылышы. Ошол эле учурда, УККдун туруктуулук белгиси шарттуу болуп саналат, биринчиден, анын каралып жаткан чөйрөдө иштешинин өзгөчөлүгүнө же сотко сейинки өндүрүштүн, ошондой эле криминалистикалык иш-аракеттердин начар уюштурулушуна байланыштуу, мында бул белги дайыма эле соттук териштирүүдө өзүнүн ырастоосун таба албайт; экинчиден, бул категориядагы иштерге мүнөздүү УККдун ар түрдүүлүгүн эске алуу керек, бул алардын кылмыштуу ишмердүүлүк чөйрөсүнө жана кылмыштуу топтордун катышуучуларынын өзгөчөлүгүнө байланыштуу болот.

Ошентип, тергөө аракеттерин жүргүзүүдө тергөөчүдөн аларды даярдоого сапаттуу мамиле, кесипкөйлүк гана талап кылынат, ал эми тергөөчүнүн тажрыйбасы аларды натыйжалуу жана ийгиликтүү жүргүзүүнү камсыз кылат, бул алынган маалыматты тергелип жаткан иш боюнча далил катары пайдаланууга жана кийин соттун чечими боюнча жабыр тарткан тарапка зыяндын ордун толтурууга мүмкүндүк берет. Буга байланыштуу айрым тергөө аракеттеринин өндүрүшүн оптималдаштыруу боюнча бир катар тактикалык сунуштар иштелип чыккан жана сунушталган. Баяндалган тергөө аракеттери кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдын жана этикалык ченемдердин заманбап талаптарын эске алуу менен кылмыштуу топ тарабынан жасалган алдамчылыктын айрым түрлөрүнө карата жалпы, ошондой эле конкреттүү мүнөзгө ээ.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамынын жана этикалык нормалардын заманбап талаптарын эске алуу менен кылмыштуу топ тарабынан жасалган алдамчылыктын айрым түрлөрүнө карата жалпы мүнөзгө ээ болгон, ошондой

эле конкреттүү болгон бир катар тергөө аракеттеринин өндүрүшүн оптималдаштыруу боюнча тактикалык сунуштамалардын комплекси иштелип чыккан жана сунушталган.

2. Кылмыштуу топ тарабынан жасалуучу алдамчылыкка байланышкан иштерди иликтөө максатында документтердин техникалык-криминалистикалык экспертизасы, түзүлүштөрдүн жана механизмдердин колжазма, искусство таануу, техникалык экспертизасы, металл таануу, минералогиялык, математикалык, белгисиз заттарды изилдөө, микро бөлүкчөлөрдү салуу экспертизасы, дактилоскопиялык, бухгалтердик, соттук компьютердик жана башка экспертизаларды дайындоо жана жүргүзүү зарылдыгы аныкталган, (бул конкреттүү алдамчылыктын механизминде жараша өзгөртүлүшү мүмкүн), бул кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн кылмыштуу ниетин ачуу үчүн далилдердин объективдүү булагы катары кызмат кылат.

3. Адамдардын уюшкан топтору тарабынан жасалган алдамчылыкты ачуу, иликтөө жана алдын алууга багытталган криминалистикалык операциялардын ажырагыс элементтери катары вербалдык жана вербалдык эмес тергөө аракеттеринин өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрү келтирилген, мында адамдардын тобу тарабынан жасалган алдамчылыкты ачуу жана иликтөөдө негизги мааниге ээ болгон соттук экспертизалардын өндүрүшү.

4. Топтук алдамчылык программасы сунушталган. Мында сурак жүргүзүүдө төмөнкүдөй жагдайлар эске алынууга тийиш экендиги далилденди, *биринчиден*, алдамчылыкка барган уюшкан кылмыштуу кошундун кошо катышуучуларын суракка алуу тергөөчүдөн узак даярдыкты, берилген суроолордун тизмесин алдын ала түзүүнүн зарылдыгын, кредиттөө, бухгалтердик же финансылык-экономикалык ишмердүүлүк жаатында белгилүү билимдерге ээ болууну, маалыматтык-телекоммуникациялык технологиялар жана психология чөйрөсүндө базалык билимдерге ээ болууну талап кылат. *Экинчиден*, тактикалык ыкмаларды жана тактикалык айкалыштарды иштеп чыгуу жана колдонуу ар бир конкреттүү тергөө кырдаалына мүнөздүү экендигин жана көз каранды экендигин эске алуу керек: алдамчылык кылган кылмыштуу топтордун катышуучуларынын жеке өзгөчөлүктөрүнө, алардын кылмышка катышуусунун ролуна, алардын кылмыштуу ниетине шек келтирген топтолгон далилдерге, алардын жалган күбөлөндүрүүсүнүн жүйөсүнө, тергөөчү койгон максатка (жалган көрсөтмөлөрдү жокко чыгаруу же жокко чыгаруу). Аталган жагдайлар сурак эң татаал тергөө аракеттеринин бири экенин көрсөтүп турат.

Список опубликованных работ по теме диссертации:

1. Ысманова Р. З. Алдамчылыктын концепциясы жана мүмкүнчүлүктөрү/ Э. С. Токторов, Р. З. Ысманова // Вестник Ошского государственного университета. Право. – 2024. - № 1(4). – С.6- 10. // <https://journal.oshsu.kg/index.php/law/article/view/1983/1496>

2. Ысманова Р. З. Кылмыш-жаза укугунун теориясында жана практикасында алдамчылыктын белгилери / Э. С. Токторов, Р. З. Ысманова // Вестник Ошского государственного университета. Право. – 2024. – № 1(4). – С. 69- 74 // <https://journal.oshsu.kg/index.php/law/article/view/1992/1505>

3. Ысманова, Р. З. Кыргызстандын кылмыш-жаза мыйзамында алдамчылыктын укуктук жөнгө салынуусу / Р. З. Ысманова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – No. 2. – Р. 235-238. // <https://elibrary.ru/item.asp?id=72311098>

4. Ысманова, Р. З. Законодательное регулирование мошенничества / Р. З. Ысманова // Тенденции развития науки и образования. – 2024. – № 106-6. – С. 179-182. // <https://elibrary.ru/item.asp?id=65364758>

5. Ысманова, Р. З. Общие вопросы криминалистической характеристики мошенничества General issues of forensic characterization of fraud / Р. З. Ысманова // Тенденции развития науки и образования. – 2024. – № 107-6. – С. 57-60. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68005833>

6. Ысманова Р. З. Роль криминалистической характеристики личности мошенника в расследовании преступлений / Э. С. Токторов, Р. З. Ысманова // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 7(235). – С. 175-177. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69155159>

7. Ысманова Р. З. К вопросу о формировании преступных навыков у лиц, совершающих преступления, связанные с мошенничеством / Э. С. Токторов, Р. З. Ысманова // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 7(235). – С. 257-259. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69155186>

Ысманова Раушан Закирмаматовнанын 12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн “Заманбап алдамчылык: кылмыш-жаза процессуалдык криминалистикалык аспектилери” деген темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: алдамчылык, уюшкан кылмыштуу кошун, криминалистикалык камсыз кылуу, тергөө, ачуу, сотко чейинки өндүрүш, жабырлануучу, экспертиза, тактикалык ыкмалар, каражаттар.

Изилдөөнүн объектиси болуп алдамчылык жасаган адамдардын кылмыштуу ишмердүүлүгү жана ар кандай тергөө жагдайларында тергөө жүргүзгөн сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгү эсептелет.

Изилдөөнүн предмети болуп уюшкан кылмыштуу кошунга катышкан адамдардын алдамчылык жасоосундагы мыйзам ченемдүүлүктөр жана ушул ишмердүүлүк менен алектенген субъекттердин иш-аракеттери болуп, буларды тереңирээк түшүнүү каршылык көрсөтүү механизмдин эффективдүү

пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет жана изилдөөдө процессуалдык жана тактикалык ыкмалар менен каражаттарды колдонууга багытталган.

Изилдөөнүн максаты кылмыштуу топтор тарабынан жасалган заманбап алдамчылыкты иликтөө жана ачуу боюнча түзүмдүү криминалистикалык моделди иштеп чыгуу, ошондой эле сотко өндүрүш органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө өзгөчө тергөө аракеттерин өркүндөтүүнүн негизги жолдорун аныктоодон турат.

Изилдөөнүн методологиялык негизи жалпы жана жеке илимий методдорду, синтез методун, формалдуу-укуктук изилдөө ыкмасын, тутумдуу-түзүмдүк анализди, салыштырма-укуктук методду, статистикалык анализди жана социологиялык методду (анкета жүргүзүү) камтыйт. Теориялык деңгээлде абстракциялоо жана жалпылоо методдору колдонулган. Изилдөөнүн дээрлик бардык этаптарында алынган тыянактар менен сунуштардын ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн жалпы логикалык методдор (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия) колдонулган.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылык деңгээли изилдөө темасынын тандалышы, анын терең ачылышына багытталган комплекстүү ыкманын иштелип чыгышы менен аныкталат. Изилдөөдө уюшкан алдамчылык менен байланышкан жана заманбап ыкмаларга ылайык жасалган кылмыштар боюнча криминалистикалык аспектилер көрсөтүлүп, бул багытка тиешелүү адистер тарабынан жетиштүү көңүл бурулган эмес. Бул өзгөчө кылмыш - жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын реформасынын контекстинде байкалган.

Колдонуу даражасы же колдонуу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн негизги тыянактары укуктук багыттагы билим берүү мекемелеринин окуу процессинде, ошондой эле жетекчилерди, алдамчылыкты жана уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда жасалган кылмыштарды ачууга байланыштуу иш алып барган адистерди даярдоо жана кайра даярдоо тутумунда колдонууга ылайыктуу; мамлекеттин кылмыштуулукка каршы күрөшүү саясатын калыптандырууда жана аталган категориядагы кылмыштарды ачуу үчүн ыкмаларды жана каражаттарды оптималдаштырууну көздөгөн колдонмо изилдөөлөрдө негиз болуп бере алат.

Колдонуу тармагы: кылмыш-жаза процесси, криминалистика, ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Ысмановой Раушан Закирмаматовны на тему:
«Современное мошенничество: уголовно – процессуальные
криминалистические аспекты» на соискание ученой степени кандидата
юридических наук по специальности 12.00.09- уголовный процесс,
криминалистика; оперативно-розыскная деятельность**

Ключевые слова: мошенничество, организованное преступное формирование, криминалистическое обеспечение, расследование, раскрытие, досудебное производство, жертва, экспертиза, тактические приемы, средства.

Объектом исследования является преступная деятельность лиц, совершающих мошенничество, а также деятельность органов досудебного производства, осуществляющих расследование в различных следственных ситуациях.

Предметом исследования являются закономерности, проявляющиеся в деятельности соучастников ОПФ, совершающих мошенничество и связанные с ними закономерности деятельности субъектов расследования в рассматриваемой сфере, познание которых будет способствовать повышению эффективности механизма противодействия путем использования ими представленных в работе и процессуально-тактических приемов и средств.

Цель исследования состоит в разработке теоретически обоснованных положений касающиеся структурированной криминалистической модели расследования и раскрытия современного мошенничества, совершаемые преступными группами, а также основных путей по совершенствованию производства отдельных следственных действий осуществляемых в практической деятельности органов досудебного производства.

Методологическую основу исследования составляют общие и частные научные методы, а также метод синтеза, формально-юридический метод исследования, метод системно-структурного анализа, сравнительно-правовой метод, статистический анализ, социологический метод (анкетирование). На теоретическом уровне применялись методы абстрагирования и обобщения. Практически на всех этапах исследования для обеспечения достоверности выводов и предложений использовались общелогические методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия).

Полученные результаты и их новизна определяется как выбором темы так и избранным и разработанным комплексным подходом к ее освящению. В исследовании представлены криминалистические аспекты проблематики, связанные с организованным мошенничеством с учетом современных способов их совершения, которые не было достаточно внимания уделено специалистами в данной сфере, в том числе в контексте проведенной реформы уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

Степень использования или рекомендации по использованию. Основные выводы исследования могут найти применение в учебном процессе образовательных учреждений юридического профиля; в системе подготовки и переподготовки руководителей, специалистов, чья деятельность связана с раскрытием мошенничества, в том числе совершенных с участием организованных преступных формирований; научных исследованиях,

составляющих базу формирования государственной политики в сфере борьбы с преступностью, и исследования прикладного характера, касающихся оптимизации средств и методов раскрытия преступлений рассматриваемой категории.

Область применения: уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность.

SUMMARY

of the dissertation by Rausan Zakirmamatovna Ysmankova on the topic: “Modern Fraud: Criminal Procedural and Forensic Aspects” for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.09 - criminal procedure, forensic science, operational and investigative activities

Keywords: fraud, organized criminal group, forensic support, investigation, disclosure, pre-trial proceedings, victim, expertise, tactical techniques, tools.

The **object of the research** is the criminal activity of individuals committing fraud, as well as the activities of pre-trial bodies conducting investigations in various investigative situations.

The **subject of the research** includes patterns observed in the activities of accomplices in organized criminal groups committing fraud, and the related patterns of actions by investigative entities in this field. Understanding these patterns will contribute to improving the effectiveness of countermeasures through the use of procedural and tactical techniques and tools presented in the study.

The **purpose of the research** is to develop theoretically grounded provisions concerning a structured forensic model for investigating and solving modern fraud committed by criminal groups, as well as identifying key ways to improve the performance of specific investigative actions carried out in the practical activities of pre-trial authorities.

The **methodological basis of the research** consists of general and specific scientific methods, including synthesis, formal-legal methods, system-structural analysis, comparative-legal methods, statistical analysis, and sociological methods (surveys). Theoretical methods of abstraction and generalization were applied. At practically all stages of the research, general logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, analogy) were used to ensure the reliability of conclusions and proposals.

The **results obtained** and their novelty are determined by both the choice of topic and the comprehensive approach to its coverage, which has been developed. The research presents forensic aspects of the issue related to organized fraud, considering modern methods of committing such crimes, an area that has not received sufficient attention from experts in the field, especially in the context of the recent reforms of criminal and criminal-procedural legislation.

Degree of utilization or recommendations for use. The main conclusions of the research can be applied in the educational process of legal institutions, in the training and retraining of managers and specialists involved in solving fraud cases, including those committed by organized criminal groups; in scientific studies that form the basis for state policy on crime control, and in applied research related to optimizing the tools and methods of solving crimes of this category.

Scope of application: criminal procedure, forensic science, operational and investigative activities.